

Τουρισμός και βιώσιμη ανάπτυξη

ΧΑΡΗΣ ΚΟΚΚΩΣΗΣ

Εισαγωγή

ΙΣΩΣ δεν υπάρχει άλλη οικονομική δραστηριότητα που να έχει γνωρίσει τόσο θεαματική ανάπτυξη σε μερικές μόλις δεκαετίες όσο ο τουρισμός. Ίσως επίσης να μην υπάρχει άλλη ανθρώπινη δραστηριότητα με τόσο έντονη αλληλεξάρτηση με την ποιότητα του περιβάλλοντος όσο ο τουρισμός. Γι' αυτό και ο τουρισμός έχει αποκτήσει μια ιδιαίτερα κεντρική θέση στον προβληματισμό για μια πολιτική αειφορίας ή βιώσιμης ανάπτυξης.

Ο τουρισμός εξαρτάται από την τεχνολογία των μέσων μεταφοράς, το κόστος και την οργάνωση της διακίνησης και διαμονής των ανθρώπων και από την κατάσταση της παγκόσμιας οικονομίας, αλλά και από τις μεταβολές στις επιθυμίες των τουριστών και τα χαρακτηριστικά των τόπων προορισμού. Οι δύο τελευταίοι παράγοντες αποτελούν και τη βάση της αλληλεπίδρασης τουρισμού και περιβάλλοντος.

Ο τουρισμός ως ανθρώπινη δραστηριότητα

Ο τουρισμός είναι παγκόσμιο κοινωνικοοικονομικό φαινόμενο που βασίζεται στην ανάγκη του ανθρώπου για αναψυχή, να έρθει σε επαφή με τη φύση και να γνωρίσει άλλους τόπους και πολιτισμούς. Η μείωση του χρόνου εργασίας στις αναπτυγμένες –οικονομικά– χώρες, η άνοδος των εισοδημάτων και οι τεχνολογικές και οργανωτικές εξελίξεις αποτελούν βασικούς παράγοντες της θεαματικής αύξησης του τουρισμού. Από το 1950 μέχρι το 1991 ο διεθνής τουρισμός αυξήθηκε σχεδόν 20 φορές ξεπερνώντας τα 450 εκατομμύρια τουρίστες. Μόνο η Ευρώπη αντιπροσωπεύει το 64% των αφίξεων και 51% των εσόδων του τουρισμού παγκόσμια. Τα τελευταία 20 χρόνια η ανάπτυξη του τουρισμού υπήρξε θεαματική με τριπλασιασμό των διεθνών αφίξεων (WTO-Παγκόσμια Οργάνωση Τουρισμού, 1991).

Σύμφωνα με τις πρόσφατες τάσεις, η αύξηση του τουρισμού αναμένεται να συνεχιστεί ενώ παράλληλα προβλέπονται σημαντικές μεταβολές στη δομή της ζήτησης που θα επηρεάσουν τη δομή και δυναμική της προσφοράς. Ο μηχανισμός επηρεασμού εδράζεται σε μεγάλο βαθμό στα θέματα ποιότητας του περιβάλλοντος. Οι μακροχρόνιες προοπτικές ανάπτυξης του

τουρισμού είναι ιδιαίτερα ευνοϊκές για τις μεσογειακές χώρες –παρ' όλες τις πιθανές βραχυπρόθεσμες «κρίσεις»– προβλέποντας και διπλασιασμό μέχρι το 2025 (UNEP, 1988).

Καθώς ο τρόπος που επιλέγει ο κάθε άνθρωπος να «δαπανήσει» τον ελεύθερό του χρόνο είναι διαφορετικός, υπάρχουν και διαφορετικές μορφές αναψυχής άρα και τουρισμού. Σε παγκόσμιο επίπεδο όμως παρατηρείται ότι μέχρις σήμερα και για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα το επικρατέστερο ακόμη είδος είναι αυτό που έχει ονομασθεί «μαζικός τουρισμός», δηλαδή η οργανωμένη μετακίνηση μιας ομάδας ατόμων για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα συνήθως για παραθαλάσσιες διακοπές. Η επικράτηση του τύπου αυτού ανάγεται στις οργανωτικές και τεχνολογικές καινοτομίες των τελευταίων τριάντα ετών που επέτρεψαν τη μείωση του κόστους μεταφοράς και διαμονής ανά επισκέπτη και διευρύναν τις δυνατότητες για τουρισμό σε ένα μεγάλο αριθμό ατόμων.

Πρόσφατα παρατηρείται μια σταδιακή μεταστροφή των προτιμήσεων των τουριστών και αντίστοιχη προσαρμογή της προσφοράς τουριστικών υπηρεσιών προς πιο ανεξάρτητες μορφές προσαρμοσμένες στα ιδιαίτερα ενδιαφέροντα του κάθε τουρίστα για περιπλάνηση στη φύση (περιβαλλοντικός τουρισμός), αναζήτηση πολιτισμικών δραστηριοτήτων (πολιτιστικός τουρισμός), έντονη άσκηση ή ενασχόληση με αθλητισμό (αθλητικός τουρισμός), συμμετοχή σε επιστημονικές και άλλες εκδηλώσεις (συνεδριακός τουρισμός), αναζήτηση εναλλακτικών τρόπων ζωής (οικοτουρισμός, αγροτουρισμός) και διάφορες άλλες ειδικές μορφές. Όλες αυτές οι ειδικές μορφές που συχνά ομαδοποιούνται ως «επιλεκτικός τουρισμός» αναμένεται να αποτελέσουν ένα διαρκώς αυξανόμενο ποσοστό των παγκόσμιων μετακινήσεων. Επιπλέον παρατηρούνται αλλαγές στη συχνότητα και διάρκεια των διακοπών (περισσότερες φορές για λιγότερο διάστημα), στην κατανομή τους στο χρόνο και στην ποικιλία των σκοπών για αναψυχή. Ο έντονος προσανατολισμός προς ορισμένου τύπου δραστηριότητες που επιβάλλουν ειδικές απαιτήσεις για το προσφερόμενο τουριστικό προϊόν (π.χ. εύρος και μορφή εξυπηρέτησεων) επιβάλλει έντονα μια έμφαση στην ποιότητα. Μέρος της ποιότητας αυτής είναι και το περιβάλλον. Με την

προοπτική αυτή η συσχέτιση τουρισμού και περιβάλλοντος αναμένεται να γίνει ακόμη πιο έντονη στο μέλλον.

Ήδη τόσο η ζήτηση όσο και η προσφορά δείχνουν να προσαρμόζονται ταχύτατα προς την κατεύθυνση αυτή. Για παράδειγμα αυξάνει όλο και περισσότερο η δυνατότητα συμμετοχής σε εξειδικευμένα τουριστικά προγράμματα οργανωμένα με βάση το ειδικό ενδιαφέρον για τουρισμό/αναψυχή, προετοιμάζονται κατάλογοι με αναφορά στα ποιοτικά χαρακτηριστικά του τόπου προορισμού (π.χ. καθαρή θάλασσα), πολλές επιχειρήσεις εφαρμόζουν ειδικά προγράμματα για το περιβάλλον (π.χ. υιοθέτησης πρακτικών λειτουργίας φιλικών προς το περιβάλλον, eco-auditing) ενώ και οι τόποι προορι-

σμού εφαρμόζουν ειδικές παρεμβάσεις ανάπτυξης ειδικού τύπου υποδομής και πολιτικές προστασίας και ανάδειξης των πόρων και πλεονεκτημάτων της περιοχής.

Επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον

Όμως η ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας συχνά έχει ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Η υποβάθμιση αυτή είναι δυνατόν να έχει αρνητικές επιπτώσεις στην περαιτέρω ανάπτυξη ή και διατήρηση της τουριστικής δραστηριότητας. Η ανάδραση αυτή αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο πλαίσιο του αυξανόμενου ανταγωνισμού μεταξύ χωρών και μεταξύ περιοχών αλλά και ευρύτερων αλλαγών στην τουριστική ζήτηση που φαίνεται να οδηγούν σε αυξανόμενη εξάρτηση του τουρισμού από την ποιότητα του περιβάλλοντος. Ο τουρισμός «καταναλώνει» τους τοπικούς, φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους. Με αυτήν την προοπτική αποκτούν ειδικό ενδιαφέρον οι αρνητικές επιπτώσεις του τουρισμού στα φυσικά οικοσυστήματα, στον τοπικό κοινωνικό ιστό και πολιτισμό, και στην τοπική οικονομία γενικότερα. Οι πολλαπλές επιπτώσεις του τουρισμού προέρχονται από την πολυπλοκότητα της δομής του ως δραστηριότητα, καθώς έχει ισχυρές διασυνδέσεις με διάφορες άλλες οικονομικές δραστηριότητες όπως το εμπόριο, οι μεταφορές, η δόμηση, κ.λπ. Οι παράγοντες που επηρεάζουν τον τουρισμό δεν είναι αυστηρά οικονομικοί, αλλά και κοινωνικοπολιτιστικοί. Ως αποτέλεσμα, ο απολογισμός του κόστους και του ωφέλους από τον τουρισμό περιλαμβάνει σημαντικές δυσκολίες.

Σε γενικές γραμμές διακρίνονται τέσσερις κατηγορίες επιπτώσεων:

Στα χερσαία οικοσυστήματα και τους πόρους (έδαφος, γλωρίδα, πανίδα, τοπίο, αέρας)

Στα υδάτινα (όχι μόνο θάλασσα) οικοσυστήματα (ποιότητα νερού, γλωρίδα, πανίδα)

Στο ανθρωπογενές περιβάλλον, ειδικότερα στην αρχιτεκτονική κληρονομιά

Στις τοπικές κοινωνίες (πολιτισμό, ήθη και έθιμα)

Ακόμη και από την περιβαλλοντική διάσταση, η αποτίμηση συναντά ουσιαστικές δυσκολίες που προέρχονται από το χαρακτήρα του τουρισμού ως συμπλέγματος δραστηριοτήτων και

περιλαμβάνει τη διαμονή, τις μεταφορές, εμπόριο, υπηρεσίες, κ.λπ., αλλά και από τις σημαντικές έμμεσες επιπτώσεις στα ήθη και τον τρόπο ζωής των επισκεπτών και του τοπικού πληθυσμού και τις επιπτώσεις τους στη χρήση των πόρων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η οικιστική ανάπτυξη που σχετίζεται με την τουριστική δραστηριότητα και μπορεί να συνεπάγεται σημαντικούς κινδύνους υποβάθμισης της ποιότητας του περιβάλλοντος. Ιδιαίτερα ως προς τις έμμεσες επιπτώσεις δεν είναι τόσο ο τουρισμός που αποτελεί το ειδικό πρόβλημα αλλά η αδυναμία ελέγχου και ορθολογικής οργάνωσης της ανάπτυξης αυτής.

Οι επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον διακρίνονται σε τρεις γενικές κατηγορίες:

- Στην αισθητική του φυσικού και αστικού τοπίου λόγω του μεγέθους και της σχετικής κλίμακας των τουριστικών μονάδων αλλά και των συναφών έργων υποδομής. Ας σημειωθεί ότι η αισθητική του τοπίου αποτελεί ιδιαίτερο στοιχείο τουριστικής έλξης για έναν τόπο.

- Στη χρήση του χώρου, στην οργάνωση και λειτουργία της περιοχής λόγω της ανάπτυξης τουριστικών εγκαταστάσεων και υποδομής αλλά και της συναφούς οικιστικής ανάπτυξης (π.χ. εστιατόρια, κέντρα διασκέδασης, καταστήματα, ενοικιαζόμενα δωμάτια, κ.λπ.) και των πιέσεων στους πόρους της περιοχής, ιδιαίτερα στη διαθέσιμη γη, νερό, κ.λπ. Συχνά οι έμμεσες και έμμεσες αυτές επιπτώσεις στην άμεση και ευρύτερη περιοχή απορρέουν από γενικότερες αδυναμίες σχεδιασμού και ελέγχου της ανάπτυξης. Ας σημειωθεί ότι η σωστή οργάνωση και

λειτουργία της περιοχής αποτελεί ουσιαστική προϋπόθεση για την ορθολογική ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας.

- Στη λειτουργία των φυσικών οικοσυστημάτων λόγω της κατασκευής και λειτουργίας τουριστικών εγκαταστάσεων αλλά και της συνεπαγόμενης οικιστικής ανάπτυξης. Η κατασκευή έργων επηρεάζει τη δομή και λειτουργία των φυσικών οικοσυστημάτων. Η λειτουργία των τουριστικών εγκαταστάσεων δημιουργεί απόβλητα αλλά και διαταραχές στη λειτουργία των φυσικών οικοσυστημάτων στην περιοχή με άμεσο τρόπο όπως στην περίπτωση καταστροφής περιοχών αναπαγωγής, ή έμμεσο, όπως π.χ. στην περίπτωση του θορύβου ή της έντονης παρουσίας του ανθρώπου.

δοσιακών κατοικιών ή η δημιουργία πιέσεων προστασίας των περιβαλλοντικών πόρων λόγω μεγαλύτερης ευαισθησίας στα θέματα προστασίας του περιβάλλοντος.

- Βελτίωση της ποιότητας ζωής και του περιβάλλοντος γενικότερα λόγω έργων υποδομής που δεν θα κατασκευάζονταν ή θα αργούσαν να κατασκευασθούν ελλείψει τουρισμού.

Επιπτώσεις της ποιότητας του περιβάλλοντος στην τουριστική ανάπτυξη

Η ιδιαιτερότητα της σχέσης περιβάλλοντος-τουρισμού δεν συνίσταται μόνο στην ύπαρξη επιδράσεων του τουρισμού στο περιβάλλον αλλά στις αναδράσεις (επιπτώσεις) από την υπο-

Τις περισσότερες φορές βέβαια, οι επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον είναι σύνθετες, ένας συνδυασμός των παραπάνω κατηγοριών. Βέβαια, οι γενικεύσεις ως προς τις επιπτώσεις του τουρισμού στο περιβάλλον είναι ιδιαίτερα παρακινδυνευμένες καθώς οι ιδιαιτερότητες του τόπου, το είδος του τουρισμού και ο σχεδιασμός (και πολιτική γενικότερα) επηρεάζουν δραστικά τη σχέση τουρισμού και περιβάλλοντος.

Τα προβλήματα αυτά επιτείνονται και από ένα άλλο χαρακτηριστικό του μαζικού τουρισμού: την εποχικότητα. Ο αριθμός των επισκεπτών/τουριστών και ιδιαίτερα η κατανομή του στο χρόνο (και στο χώρο) δηλαδή η συσσώρευση (ή συγκέντρωση) ανθρώπων και δραστηριοτήτων σε μία μικρή συνήθως περίοδο (στον ίδιο τόπο) δημιουργεί ειδικά προβλήματα συμφόρησης στο χώρο, αυξημένων απαιτήσεων στη χρήση των πόρων, των υποδομών και διάθεσης των αποβλήτων. Ο μεγάλος φόρτος σε μικρό διάστημα δυσχεραίνει ιδιαίτερα την ανάπτυξη των απαραίτητων έργων και υπηρεσιών εξυπηρέτησης ιδιαίτερα αν ληφθούν υπόψη οι οικονομικές και οργανωτικές αδυναμίες των τοπικών φορέων.

Όμως ο τουρισμός μπορεί να έχει και θετικές επιπτώσεις στο περιβάλλον όπως:

- Συμβολή στην προστασία και αναβάθμιση των φυσικών και πολιτιστικών πόρων μιας περιοχής λόγω της τουριστικής ανάπτυξης είτε άμεσα λόγω των έργων και πολιτικής ανάδειξης των πόρων της περιοχής είτε έμμεσα όπως για παράδειγμα οι ιδιωτικές πρωτοβουλίες αναστήλωσης ή αναβάθμισης παρα-

βάθμιση του περιβάλλοντος στην ίδια τη δραστηριότητα που τις προκαλεί: τον τουρισμό. Ρύπανση της θάλασσας από υγρά απόβλητα, σκουπίδια στις ακτές, θόρυβος και συνωστισμός, αλλοίωση του χαρακτήρα μιας περιοχής αποτελούν παράγοντες που μειώνουν την ελκυστικότητα ενός τόπου. Ορισμένες περιοχές της Μεσογείου ήδη αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα μείωσης της τουριστικής κίνησης ή μείωσης των ωφελειών από τον τουρισμό λόγω υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Αυτό οφείλεται στο ότι η ανάπτυξη του τουρισμού σε μια περιοχή είναι άμεσα συναρτημένη με τη διαθεσιμότητα φυσικών και πολιτιστικών πόρων. Η ποικιλία και ποιότητα των πόρων αυτών είναι ουσιαστικά συγκριτικά πλεονεκτήματα για την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας και διατήρησης της ανταγωνιστικότητας μιας περιοχής. Η επιδείνωση της ποιότητας του περιβάλλοντος μπορεί να γίνει η αιτία για να μειωθεί η ανταγωνιστικότητα ενός τουριστικού θέρετρου στην τουριστική αγορά. Η μείωση της ανταγωνιστικότητας μπορεί να οδηγήσει σε περαιτέρω υποβάθμιση του περιβάλλοντος (CEC, 1993).

Η σχέση τουρισμού και περιβάλλοντος αποτελεί αντικείμενο ιδιαίτερου ενδιαφέροντος όχι μόνο από την πλευρά της διαχείρισης του περιβάλλοντος αλλά και από την πλευρά της πολιτικής ανάπτυξης του τουρισμού και της αναπτυξιακής πολιτικής γενικότερα (Chiotis and Coccossis, 1992). Ο τουρισμός αποτελεί, με την προοπτική αυτή, ένα σημαντικό πεδίο εφαρμογής των αρχών της αειφορίας (CEC, 1995).

Αειφορία: Η σχέση ανάπτυξης και περιβάλλοντος

Τα θέματα της ποιότητας του περιβάλλοντος έχουν αποκτήσει σημαντικό ενδιαφέρον σε τοπικό αλλά και παγκόσμιο επίπεδο (WCED, 1987) ιδιαίτερα δε από τη μια σκοπιά των επιπτώσεων της ανάπτυξης στο περιβάλλον.

Τα αίτια της ανάδειξης του περιβάλλοντος περιλαμβάνουν:

- Άνοδο του βιοτικού επιπέδου και τις μεταβολές στις ανάγκες, αξίες και προτεραιότητες της κοινωνίας όπου τα θέματα ποιότητας ζωής αποκτούν όλο και μεγαλύτερη σημασία.
- Αυξανόμενη υποβάθμιση της ποιότητας του περιβάλλοντος λόγω αρνητικών επιπτώσεων από την ανάπτυξη ανθρωπίνων δραστηριοτήτων.

- Συνειδητοποίηση της αλληλεξάρτησης ανθρωπίνων δραστηριοτήτων και φυσικού περιβάλλοντος.

Όμως, η θεώρηση της προστασίας του περιβάλλοντος έχει μεταβληθεί σημαντικά ως προς τους λόγους που επιβάλλουν την προστασία αλλά και ως προς το αντικείμενο και φάσμα της προστασίας προς μια σύνθετη θεώρηση όπου η έννοια του περιβάλλοντος διευρύνεται προς την έννοια της ποιότητας ζωής και η έννοια της προστασίας μεταβάλλεται από μια άκαμπτη και στατική θεώρηση απαγόρευσης προς μια ευέλικτη και δυναμική θεώρηση διαχείρισης (Κοκκώσης, 1993).

Η σχέση ανάπτυξης και περιβάλλοντος αναδείχθηκε σε θέμα πρώτης προτεραιότητας κατά την τελευταία δεκαετία (IUCN/UNEP/WWF, 1991) όταν διαπιστώθηκε η ανάγκη αναπροσαρμογής του τρόπου αντιμετώπισης της αναπτυξιακής διαδικασίας και πολιτικής αλλά και της άσκησης πολιτικής περιβαλλοντικής προστασίας. Η νέα προσέγγιση στην ανάγκη σύγκλισης των πολιτικών ανάπτυξης και περιβάλλοντος υπό το πρίσμα μιας πολιτικής «βιώσιμης» ή αειφόρου ανάπτυξης που συνδυάζει ισότητα τρεις επί μέρους επιδιώξεις: της αποτελεσματικότητας της οικονομίας (efficiency), της κοινωνικής ισότητας και δικαιοσύνης (equity) και της προστασίας του περιβάλλοντος (conservation). Η στρατηγική της οικολογικά βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης βασίζεται σε μια διαδικασία μετασχηματισμού όπου η εκμετάλλευση των πόρων, η κατεύθυνση των επενδύσεων, ο προσανατολισμός της τεχνολογικής ανάπτυξης και οι προσαρμογές στο θεσμικό πλαίσιο εναρμονίζονται με τις μελλοντικές και τις

σημερινές ανάγκες (WCED, 1987).

Όμως, παρ' όλο που σε ένα πολύ γενικό επίπεδο στόχων και επιδιώξεων η στρατηγική αειφορίας αποκτά σταδιακά ευρύτερη αποδοχή και στήριξη υπάρχουν σημαντικές δυσχέρειες στην εξειδίκευσή της σε επιχειρησιακό επίπεδο. Σε ένα μεγάλο βαθμό οι δυσχέρειες αυτές οφείλονται και σε ασάφειες ως προς το βασικό επίπεδο αναζήτησης της ολοκλήρωσης και συγκερασμού των επί μέρους επιδιώξεων της αειφορίας (Κοκκώσης, 1993).

Στην αναζήτηση μιας στρατηγικής αειφορίας ο τουρισμός έχει μια ιδιαίτερη θέση. Ήδη το 5ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης με τίτλο «Προς την Αειφορία» προσδιορίζει τον τουρισμό ως ένα από τους βασικούς τομείς προτεραιότητας (CEC, 1993). Αυτό το ενδιαφέρον προκύπτει από την εκτίμηση ότι ο τουρισμός στις χώρες της Ε.Ε. είναι μια σημαντική δραστηριότητα που θα επηρεάσει σημαντικά πολλές περιοχές ως προς τους βιότοπους, τους φυσικούς πόρους και τις υποδομές.

Στο Ατυπο Συμβούλιο Υπουργών Περιβάλλοντος που πραγματοποιήθηκε στην Σαντορίνη (13-15 Μαΐου 1994) το κύριο θέμα ήταν «Τουρισμός και Περιβάλλον». Αναγνωρίζοντας την αλληλεπίδραση τουρισμού και ποιότητας περιβάλλοντος διαπιστώθηκε ότι ορισμένες περιοχές της Ε.Ε. δέχονται σημαντικές πιέσεις από την τουριστική ανάπτυξη: Όπως:

- Παράκτιες περιοχές, ιδιαίτερα όσες είναι ήδη αναπτυγμένες με εντατική τουριστική ανάπτυξη και αυξανόμενα προβλήματα υποβάθμισης της ποιότητας του περιβάλλοντος (π.χ. θαλάσσια ρύπανση, ανεπάρκεια νερού, μεγάλες συγκεντρώσεις στις παραλίες, κ.λπ.) όπως επίσης και παράκτιες περιοχές που υφίστανται πιέσεις από την ανάπτυξη του τουρισμού.
  - Ορεινές αγροτικές περιοχές με τουριστική ανάπτυξη, που απειλεί τα οικοσυστήματα και τους τοπικούς περιβαλλοντικούς πόρους. Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελούν οι ορεινές περιοχές οι οποίες έχουν ήδη αναπτυχθεί με εντατικές εγκαταστάσεις για αναψυχή και χειμερινά σπορ, αντιμετωπίζοντας προβλήματα υποβάθμισης στα τοπικά οικοσυστήματα.
  - Αστικές περιοχές με ιστορικό χαρακτήρα, οι οποίες προσελκύουν μεγάλο αριθμό τουριστών, οι οποίες αντιμετωπίζουν υποβάθμιση του περιβάλλοντος και λειτουργικά προβλήματα.
- Επιπλέον, συζητήθηκαν και ορισμένες βασικές αρχές σε σχέση με το περιβάλλον και τον τουρισμό. Η αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων που οφείλονται στον τουρισμό, θα πρέπει να βασίζεται:
- Στη συνειδητοποίηση ότι η προστασία της ποιότητας του περιβάλλοντος αποτελεί προϋπόθεση για την ανάπτυξη και διατήρηση της τουριστικής δραστηριότητας μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο στρατηγικής αειφόρου (βιώσιμης) ανάπτυξης.
  - Στην αναγνώριση ότι οι τοπικές προσπάθειες διαχείρισης θα πρέπει να είναι συμπληρωματικές με τη γενικότερη πολιτική που απευθύνεται σε ευρύτερους παράγοντες που διαμορ-

φώνουν τον τουρισμό και το είδος της σχετικής ανάπτυξης.

- Στην αναγνώριση δράσης που θα πρέπει να αναλάβουν όλοι όσοι εμπλέκονται στον τουρισμό μέσα στο πνεύμα της κοινής ευθύνης.

Παρά το γεγονός ότι υπάρχουν πολιτικές σε τοπικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο για την αντιμετώπιση των προβλημάτων από τον τουρισμό, αυτές θα πρέπει να συμπληρωθούν και από δράσεις σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης διότι:

- Οι περιοχές της Ευρώπης, πλούσιες σε φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους, έχουν ένα ισχυρό συγκριτικό πλεονέκτημα ως κύριοι τουριστικοί πόλοι σε παγκόσμια κλίμακα.
- Ο τουρισμός αναπτύσσει την πολιτιστική συνείδηση και

ενημέρωση φέρνοντας κοντά τους λαούς της Ευρώπης.

- Οι επιπτώσεις προκαλούνται τοπικά από ευρύτερους παράγοντες (π.χ. ανάγκη για ταξίδια και αναψυχή, πολιτισμό και εκπαίδευση) και πολιτική.
  - Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης (όπως αυτή της άρσης των εμποδίων για τη διακίνηση ανθρώπων και αγαθών κ.λπ.) πιθανόν να επιφέρουν σημαντικές πιέσεις σε ορισμένες τουριστικές περιοχές.
  - Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μέσα στο πλαίσιο των παρεμβάσεων Διαρθρωτικών Ταμείων ή των διαφόρων Πρωτοβουλιών, ήδη επηρεάζει την ανάπτυξη του τουρισμού με επιπτώσεις για το περιβάλλον.
- Στη βάση των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης που αναπτύχθηκαν στο 5ο Πρόγραμμα Δράσης για το Περιβάλλον, η συντονισμένη δράση είναι απαραίτητη εκφράζοντας την πολύπλοκη σχέση μεταξύ τουρισμού και περιβάλλοντος. Με την προοπτική αυτή η δράση ως προς τον τουρισμό και τη βιώσιμη ανάπτυξη θα πρέπει να βασίζεται στην κατανόηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ τουρισμού και περιβάλλοντος μέσα από την έρευνα, εκπαίδευση και ανταλλαγών εμπειριών σε θέματα κλειδιά και πρακτικές τουριστικής ανάπτυξης με περιβαλλοντικό χαρακτήρα.
- Οι δράσεις ως προς τον τουρισμό και το περιβάλλον θα πρέπει να εστιάζονται κατά προτεραιότητα στις περιοχές που εμφανίζουν ιδιαίτερα προβλήματα πίεσης όπως:
- Παράκτιες περιοχές με έμφαση στη διαχείριση των υδάτινων πόρων, την ελαχιστοποίηση της ρύπανσης, και την προ-

στασία των ευαίσθητων περιοχών.

- Αγροτικές/ορεινές περιοχές με έμφαση στην υποβάθμιση των γεωργικών οικοσυστημάτων.
  - Αστικές περιοχές με έντονο ιστορικό χαρακτήρα με έμφαση στη διαχείριση της ροής των επισκεπτών και στο θόρυβο. Στις περιοχές αυτές θα πρέπει να προστεθούν και τα μικρά νησιά στην ανάπτυξη των οποίων ο τουρισμός έχει συχνά έναν καθοριστικό ρόλο, όπου λόγω ιδιαιτεροτήτων, η ανάπτυξη θα πρέπει να αντιμετωπισθεί συνολικά υπό το πρίσμα της βιώσιμης ανάπτυξης (ΥΠΕΧΩΔΕ, 1994).
- Η αναζήτηση της σχέσης τουρισμού και βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί να ακολουθήσει τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις:

- Την *τομειακή*, με την έννοια του βιώσιμου τουρισμού (sustainable tourist development) όπου η βιωσιμότητα εστιάζεται στη διατήρηση της τουριστικής δραστηριότητας επί μακρό χρονικό διάστημα. Η προσέγγιση αυτή είναι στη βάση της καθαρά οικονομική όπου αναγνωρίζεται ότι η ποιότητα του περιβάλλοντος είναι ένας σημαντικός παράγων ανταγωνιστικότητας για έναν τόπο και χρειάζεται προστασία. Η προστασία όμως αυτή εκτείνεται σε περιορισμένα στοιχεία ή διαστάσεις της ποιότητας του περιβάλλοντος όπως η αισθητική του τοπίου, η καθαριότητα των ακτών, κ.λπ., στο μέτρο που υφίσταται στην ανάδειξη και προβολή του τουριστικού προϊόντος.
- Την *περιβαλλοντική*, με την έννοια της οικολογικά φιλικής τουριστικής ανάπτυξης (ecologically sustainable tourism, eco-tourism) όπου η βιωσιμότητα επικεντρώνεται στα φυσικά οικοσυστήματα. Η προσέγγιση αυτή είναι στη βάση της καθαρά περιβαλλοντική όπου αναγνωρίζεται ως πρώτη προτεραιότητας στόχος η διαφύλαξη της λειτουργίας των φυσικών οικοσυστημάτων και σε ένα πλαίσιο διαχείρισης του χώρου ορισμένες τουριστικές δραστηριότητες, συνήθως ήπιες μορφές, θα μπορούσαν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά στο μέτρο που δεν διαταράσσουν σημαντικά το περιβάλλον.
- Την *αειφορική*, με την έννοια της οικολογικά βιώσιμης οικονομικής ανάπτυξης (tourism and sustainable development) με πιο σύνθετη θεώρηση όπου ο τουρισμός είναι μια δραστηριότητα και η βιωσιμότητα ορίζεται με βάση το σύστημα συνολικά.

Χαρακτηριστικό της προσέγγισης αυτής είναι η ένταξη του τουρισμού στο τοπικό σύστημα.

Η διαφορετική έμφαση σε καθμία από τις παραπάνω προσεγγίσεις δεν συνεπάγεται απαραίτητα και κάποια ιεράρχηση από πλευράς επιθυμητότητας για την μία ή την άλλη, καθώς έχουν διαφορετικές προϋποθέσεις και απευθύνονται συχνά σε διαφορετικές περιπτώσεις τουριστικής ανάπτυξης.

Η πρώτη για παράδειγμα θα είχε ιδιαίτερη σημασία ως στρατηγική για περιοχές που έχουν ήδη αναπτυχθεί ως τουριστικοί προορισμοί όπου πιθανώς παρατηρούνται σημεία κόπωσης ή κορεσμού και σε μια πολιτική αναδιάρθρωσης του τουριστικού προϊόντος ή διατήρησης της τουριστικής δραστηριότητας

δράσεις με άξονα την ποιότητα του περιβάλλοντος θα μπορούσαν να συμβάλλουν προς τους στόχους αυτούς. Στο πλαίσιο αυτό συνήθως έχουν σημαντικό ρόλο η τεχνολογία και τα οργανωτικά μέσα για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων του τουρισμού (π.χ. βιολογικοί καθαρισμοί λυμάτων, αποκομιδή και διάθεση στερεών αποβλήτων, παρεμβάσεις στο δομημένο περιβάλλον, οικολογική αξιολόγηση, eco-auditing, κ.λπ.).

Η δεύτερη θα είχε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για περιοχές που δεν έχουν αναπτύξει μεγάλη τουριστική ή άλλη δραστηριότητα, εκτός πιθανώς του πρωτογενή τομέα, και που από περιβαλλοντικής πλευράς παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Στο πλαίσιο κάποιας πολιτικής προστασίας των φυσικών οικοσυστημάτων και εφόσον θεωρηθεί απαραίτητο να αναζητηθούν συμπληρωματικές αλλά δευτερεύουσες δραστηριότητες για κοινωνικούς και οικονομικούς λόγους, κάποιες μορφές τουρισμού θα μπορούσαν να αναπτυχθούν. Θεσμικά και οργανωτικά μέτρα έχουν ιδιαίτερο ρόλο στο πλαίσιο αυτό, όπως π.χ. διευθετήσεις ροής των επισκεπτών, περιβαλλοντική σήμανση (eco-labeling), κ.λπ.

Η τρίτη αποτελεί μια πιο σύνθετη και εξισορροπημένη –από πλευράς διάρθρωσης των προτεραιοτήτων ανάπτυξης και προστασίας περιβάλλοντος– προσέγγιση που ίσως έχει περισσότερο ενδιαφέρον για περιοχές που αναπτύσσονται με βάση τον τουρισμό και στο πλαίσιο κάποιας στρατηγικής ανάπτυξης που δεν στηρίζεται αποκλειστικά στον τουρισμό. Το περιβάλλον δεν αντιμετωπίζεται ως «υποδοχέας» για την ανάπτυξη του τουρισμού αλλά αντίθετα ο τουρισμός ανα-

πτύσσεται με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του φυσικού περιβάλλοντος (π.χ. περιορισμοί στους πόρους, ευαισθησία οικοσυστημάτων, κ.λπ.) και τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες του τόπου. Η αειφορία δεν στηρίζεται μόνο στην προστασία των πόρων και οικοσυστημάτων ούτε μόνο στην τουριστική δραστηριότητα αλλά στην αναγνώριση της εξάρτησης και της συμβιωτικής σχέσης τουρισμού-ανάπτυξης και ποιότητας περιβάλλοντος. Στο πλαίσιο αυτό απαιτούνται όχι μόνο τεχνολογικές και οργανωτικές λύσεις αλλά πιο σύνθετα μέσα άσκησης πολιτικής, όπως χωροταξικός σχεδιασμός και περιβαλλοντική διαχείριση που αναγνωρίζουν την ανάγκη ολοκληρωμένης προσέγγισης.

Η αναζήτηση μιας πολιτικής βιώσιμης ανάπτυξης για τον τουρισμό δεν περιορίζεται αποκλειστικά και μόνο στο δημόσιο τομέα. Μια σειρά από «δρώντες» θα μπορούσαν να έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ή και ευθύνη: οι κάτοικοι, οι τουρίστες/επισκέπτες, οι τοπικές τουριστικές επιχειρήσεις, οι τουριστικοί πράκτορες και οι κρατικοί ή τοπικοί φορείς άσκησης της τουριστικής πολιτικής. Η καθμία από τις κατηγορίες αυτές έχει συχνά διαφορετικούς στόχους ή προοπτικές από τις άλλες ως προς την ανάγκη, το βαθμό, το εύρος και τα μέσα προστασίας του περιβάλλοντος για τη στήριξη του τουρισμού. Επιπλέον, εσωτερικά σε κάθε κατηγορία η προοπτική αυτή μπορεί να είναι επίσης αρκετά διαφοροποιημένη αντανακλώντας κοινωνικοοικονομικούς, πολιτισμικούς και οργανωτικούς/θεσμικούς παράγοντες (Coccosis and Nijkamp, 1995).

Η άσκηση πολιτικής βιώσιμης ανάπτυξης για τον τουρισμό περιλαμβάνει όχι μόνο συμμετοχή όλων όσων ενδιαφέρονται ή έχουν ευθύνη για την άσκηση πολιτικής σε τοπικό επίπεδο αλλά θα πρέπει να συμπληρώνεται και με γενικότερες δράσεις στο πνεύμα της αειφορίας σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο που έχουν στόχο την αλλαγή στις αντιλήψεις/συμπεριφορά των καταναλωτών και στις πρακτικές άσκησης αναπτυξιακής και περιβαλλοντικής πολιτικής.

Στην πράξη, η εφαρμογή των αρχών της βιώσιμης ανάπτυξης σε σχέση με τον τουρισμό συναντά σημαντικά εμπόδια όπως η οικονομική ισχύς του τουρισμού και τα οργανωμένα τομεακά συμφέροντα ή η πολυδιάσπαση στη δημόσια διοίκηση που εμποδίζει το συντονισμό για μια ολοκληρωμένη προσέγγιση

αλλά και μια γενικότερη αδράνεια του κοινωνικού συνόλου για προσαρμογή σε μια νέα θεώρηση. Παράλληλα όμως, προσφέρει και σημαντικές ευκαιρίες για τον εκσυγχρονισμό του κράτους, την ενεργοποίηση του ιδιωτικού τομέα, τη συμμετοχή και απο(συ)κέντρωση αρμοδιοτήτων και γενικότερα την ανάπτυξη του θεσμικού πλαισίου (de Kadt, 1990).

Η ανάληψη ουσιαστικής δράσης για τη βιώσιμη ανάπτυξη και τον τουρισμό δυσχεραίνεται από το σύνθετο χαρακτήρα του τουρισμού ως συμπλέγματος δραστηριοτήτων αλλά και του περιβάλλοντος ως διατομεακής-οριζόντιας θεώρησης που ταυτίζεται με την ποιότητα ζωής· χαρακτηριστικά που επιβάλλουν σημαντικές αναδιαρθρώσεις στον τρόπο άσκησης

της πολιτικής ανάπτυξης και προστασίας περιβάλλοντος. Έδη, παρουσιάζονται ορισμένα μεθοδολογικά προβλήματα στη χωρική συσχέτιση κοινωνικοοικονομικών παραγόντων, διαδικασιών ή φαινομένων, όπως ο τουρισμός, που ανάγονται σε ευρύτερες γεωγραφικές κλίμακες και περιβαλλοντικών προβλημάτων που συνήθως είναι ιδιαίτερα εστιασμένες στο χώρο (Nijkamp κ.ά., 1991).

Ακόμα, σε επιχειρησιακό επίπεδο, η πολιτική για βιώσιμη ανάπτυξη συναντά σημαντικές δυσκολίες που απορρέουν από την ασάφεια ως προς το επίπεδο ολοκλήρωσης, το γεωγραφικό χώρο αναφοράς, για την αειφορία. Θά'πρεπε να αναζητηθεί η αειφορία σε παγκόσμιο επίπεδο ή σε κάθε τόπο και περιοχή;

Επιπλέον, η συντονισμένη δράση που αποτελεί προϋπόθεση οποιασδήποτε πολιτικής ολοκληρωμένης προσέγγισης στα θέματα ανάπτυξης και περιβάλλοντος παρουσιάζει σημαντικές αδυναμίες συγκρότησης ευρείας στήριξης και αποδοχής σε μια περίοδο απορύθμισης της κρατικής παρέμβασης και γενικότερου προβληματισμού στα θέματα πολιτικής και προγραμματισμού.

Προς την κατεύθυνση αυτή απαιτούνται ευέλικτα σχήματα συνεργασίας δημόσιου και ιδιωτικού τομέα, επιχειρηματιών και μη κυβερνητικών οργανισμών, τοπικής/περιφερειακής, εθνικής και διεθνούς συγκρότησης που θα αναλάβουν πρωτοβουλίες και καινοτόμες δράσεις. Αυτή φαίνεται να είναι και η πρόκληση στις σύγχρονες κοινωνίες για να περάσει η βιώσιμη ανάπτυξη από την ιδεολογία και θεωρία στην πράξη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Κοκκόσης, Χ., 1993, «Πολιτική Περιβάλλοντος» στο *Κοινωνικό Κράτος και Κοινωνική Πολιτική*, Π. Γετίμης και Δ. Γράβαρης (επ.), Θεμέλιο: Αθήνα.
- ΥΠΕΧΩΔΕ, 1994, *Τουρισμός και Περιβάλλον*, Έκθεση Ελληνικής Προεδρίας για το Άτυπο Συμβούλιο Υπουργών Περιβάλλοντος, Σαντορίνη.
- CEC (Commission of the European Communities), 1995, *Green Paper on Tourism*, COM (95)97 Brussels.
- CEC, 1992, *Towards Sustainability, A European Community Programme of Policy and Action in Relation to the Environment and Sustainable Development*, COM (92)23 final Brussels.
- CEC, 1993, «Taking Account of Environment in Tourism Development», *Econstat Studies/DGXXIII*, Luxembourg.

- Chiotis, G. and Coccosis, H., 1992, «Tourist Development and Environmental Protection in Greece», *Tourism and the Environment: Regional, Economic and Policy Issues*, van der Straaten and Briassoulis (eds.), Kluwer Academic Publishers: Amsterdam.
- Coccosis, H. and Nijkamp, P. (eds.), 1995, *Sustainable Tourist Development*, Avebury: London.
- de Kadt, E., 1990, *Making the Alternative Sustainable: Lessons from Development for Tourism*, Discussion Paper. Institute of Development Studies, University of Sussex: Brighton, U.K.
- Mathieson, A. and Wall, G., 1982, *Tourism: Economic, Physical and Social Impacts*, Longman: London.
- Nijkamp, P., C.J. van den Bergh and F. Soeteman, 1991, «Regional Sustainable Development and Natural Resource Use», *Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1990*, IBRD/World Bank: Washington, D.C., σσ. 153-187.
- Pearce, D., 1991, *Tourist Development*, Longman: London.
- UNEP, 1988, *Blue Plan Futures for the Mediterranean Basin: Environment/Development 2000-2025*, Sophia-Antipolis, France.
- WCED (World Commission on Environment and Development), 1987, *Our Common Future*, Oxford University Press: Oxford.
- WTO, 1991, *Tourism Trends Worldwide and in Europe 1950-1990*, WTO: Madrid.